

*Mekân ve Beden Bağlamında Gözetim ve Direniş**

Cemile Tokgöz**

Öz

Gözetim, yaygın teknolojiler ile ona bağlı olarak gelişen konumsal medya ve giyilebilir teknolojilerle, doğrudan nesneye, mekâna ve bedene nüfuz etme yeteneği kazanmıştır. Yaygın teknolojiler, mekânda dağınık bir biçimde bulunan, arayüzü olmadığı için görünmeyen, kablosuz ağlarla birbiri arasında iletişim kurabilen, çevreye gömülü sensörlerle anlık veri toplayan teknolojilerdir. Konumsal medya ise fiziksel mekân ile dijital enformasyonu bir araya getirerek mekâna “hibrit” bir nitelik kazandırırken, kontrol edilebilir “enformasyonel alanlar” yaratmaktadır. Giyilebilir teknolojiler ya da biyolojik gözetim uygulamalarıyla bedenler hesaplanabilmektedir. Gözetim böylece gündelik yaşam pratiklerine daha önce hiç olmadığı kadar işlemektedir. Gözetimin derinleştiği bu atmosferin diğer bir özelliği söz konusu teknolojilerle, aynı zamanda gözetime direniş umudunun doğmasıdır. Mann’ın “karşı gözetim” kavramı sıradan insanın onu gözetleyen iktidarı gözetlemesini ifade ederken, “refleksyonizm” iktidarın aracını kullanarak iktidara mesaj verme, bir nevi ayna tutma yöntemidir. Eleştirmek ve anlam bozumuna uğratmak için medyanın taktiksel kullanımını ifade eden “taktiksel medya”ya da “yaratıcı yanlış kullanım”, gözetime direniş olarak konumsal ve bedensel teknolojilerin eğilip bükülmesini içeren örneklerle çeşitlenmektedir. İktidarın gözetim teknolojilerini kullanırken hedeflediğinin dışında alternatif biçimler yaratmak henüz küçük boyutlarda da olsa kullanıcının elindedir ve artık gözetimsiz bir dünya ihtimalinin olmadığı yerde, sıradan kullanıcının bile gözetime direnebilme ihtimali önem arz etmektedir. Bu çalışmada, yaygın teknolojiler, konumsal medya ve biyometri, gözetim çerçevesinde değerlendirilmiş; sonrasında söz konusu teknolojilerin refleksyonizm, taktiksel medya ve yaratıcı yanlış kullanım ekseninde gözetime direniş olanakları tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Yaygın teknolojiler, konumsal medya, hesaplanabilir benlik hareketi, karşı gözetim, taktiksel medya

* Geliş Tarihi: 11/10/2017 • Kabul Tarihi: 21/12/2017

** Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü.
cemile.tokgoz@marmara.edu.tr

*Surveillance and Resistance in the Context of Place and Body**

Cemile Tokgöz**

Abstract

Surveillance has gained the ability to penetrate directly into the object, the space and the body, with the ubiquitous computing and the associated locative media and wearable technologies. Ubiquitous computing are technologies that are distributed around the place which are invisible because they do not have an interface, communicate with each other via wireless networks, and collect current data with embedded sensors. Locative media creates “informational territories” while bringing physical space and digital information together to give the place a “hybrid” character. Bodies can be quantified with wearable technologies or bio-surveillance applications so that surveillance operates everyday practices as never before. Another feature of this atmosphere where surveillance is deepened is that the resistance surveillance hope is risen with such technologies. Mann’s concept of “sousveillance” is the way in which ordinary man surveillances the power holder that surveillances him, while “reflectionism” is a way of giving message, using a medium of power holder, to keep a kind of mirror. Tactical media or creative misuse, which refers to the tactical use of the media to criticize and disrupt meaning, is varied with examples including the tendency to bend and twist positional and physical technologies as resist surveillance. It is in the hands of the user, even if it is small in size, to create alternative forms of power beyond what the government is aiming at using surveillance technologies. Where there is no possibility of a non-surveillance world, it is important that even ordinary users are able to resist it. In this study, ubiquitous computing, locative media and biometrics were evaluated within the framework of surveillance; there has been a discussion on the possibilities of resistance in the axis of reflectionism, “tactical media” and “creative misuse.”

Keywords: Ubiquitous computing, locative media, quantified self movement, sousveillance, tactical media

* Received: 11/10/2017 • Accepted: 21/12/2017

** Marmara University, Faculty of Communication, Department of Journalism
cemile.tokgoz@marmara.edu.tr

Mekân ve Beden Bağlamında Gözetim ve Direniş

Gözetim olgusu gücünü görme duyusundan ve görülenin bilgisine sahip olma yetisinden almaktadır. Panoptikon tasvirindeki gibi geleneksel disiplin uygulamaları ve sanayi devriminin denetim pratikleri görme üzerine biçimlendirilirken, uydu ve kapalı devre kamera sistemleri gibi gözetim aygıtları uzağı görme ve görülen alanı büyütme gücünü sağlamıştır. Bilişim teknolojileriyle gözetim kişisel verilerin toplandığı, kaydedildiği, analiz edilerek ve veritabanları arası ilişkisellik sağlanarak kişisel profillerin çıkarıldığı bir sürece girmiştir. Mobil cihaz ve sosyal ağların kullanımıyla gündelik yaşamını kendi eliyle sunan kullanıcıya ait verilere derinlemesine erişim sağlanmıştır. Gözetim teknolojileriyle ortaya çıkan mahremiyet ihlali, iktidarın gözetim odaklı denetimi gibi konular uzun süredir tartışma konusu olsa da artık gözetim tartışmalarını toplumsal kontrol ve güç sahibinin zorbalığı odağında biçimlendirmek günümüz için geride kalmış bir yaklaşım biçimi olacaktır. Gözetimin hayatın her alanında, özellikle nesne, mekân ve beden üzerinde canlı bir yaşam sürüyor olmasını anlamak, gözetimi geliştiren ideolojileri göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Sıradan insanın gözetime

itaati, sorgulayışı ve “onu yenemeyeceğini anlayıp oyunu kurallarına göre oynamaya karar vermesi,” başka bir deyişle geliştirdiği direniş yöntemleri anlaşılmaya ihtiyaç duyulan konulardır (Bauman ve Lyon, 2013: 17).

Disiplinlerarası bir alan olan gözetim olgusu üzerine çokça çalışma yapılmış, gündelik yaşamda insanların fikir sahibi oldukları bir konuya evrilmiştir. Fakat teknoloji ilerledikçe yeni gözetim biçimleri ortaya çıkmaktadır. Mahremiyet ihlali, kişisel veri hakları, güvenlik, insansız hava araçları gibi konular ekseninde tartışma süredursun, tahakküm aygıtları derinleşirken bir yandan da karşı gözetim umudu doğmaktadır. Yapılan çalışmalarda, insanları gözetim biçimlerini ve disiplinlerarası bağlamda etkilerini ortaya koymak kadar, kullanıcının elindeki direniş olanaklarını tartışmak da önem arz etmektedir.

“Şeylerin interneti” (*Internet of Things*) olarak ifade edilmekte olan teknolojilerle nesnelere ağı bağlanmakta, kişisel veriyi toplama kapasitesi oldukça genişlemektedir. “Yaygın teknolojiler” (*Ubiquitous Computing/Pervasive Technologies*) ile mekân daha önce hiç olmadığı kadar gözetim nesnesine dönüşmüştür, o mekânda bulunan her şey ve

herkes veri olarak kaydedilebilmektedir (Lemos, 2011). Arayüzün ortadan kalkarak nesnelere yerleşen gözetim teknolojilerinin gündelik hayatta yerini alması gözetimin fark edilebilirliğini azaltmaktadır. Yaygın teknolojilerle her an her yerde olma niteliği kazanan gözetim, mekâna sızmasıyla mekânın ideolojik bir ürüne dönüşme serüveninde yeni yönelimler doğurmuştur. Konumsal medyanın güçlendirdiği konumlandırma, kontrol, izleme ve takip özellikleriyle sosyal bir ürün olan mekân artık “hibrit mekân,” “enformasyonel alan” gibi adlandırılmalarla tartışılmaktadır. Nesnelere ve mekânın ağa bağlanmasıyla derinleşen gözetim atmosferi, Mireille Rosello’nun deyişiyile, güvensizlik kültürü yaratılarak güçlendirilmektedir (akt. Lemos, 2011). Önce endişe yaratılmakta, böylece gözetime karşı rıza imal edilmektedir. Bu endişe kültürünün bir sonraki adımı giyilebilir teknolojiler ve bedensel gözetimi ortaya çıkarmaktadır. Yaygın teknoloji öğelerinin derinin altına yerleştirilen çiplere dönüşmesi bedeni enforme edilen bir şeye dönüştürmektedir.

Çalışmanın amacı nesne, mekân ve beden üzerindeki tahakküm biçimlerini vurgulayarak, esasen bu teknolojilerinin bireyin mekânı ve bedeniyle iç içeliğine başka bir perspektiften bakarak madalyonun diğer yüzünü göstermektir. Tahakkümün derinleşmesi ve gözetimsiz bir dünyanın mümkün olmayışının endişesinin yanında yeni umut mekânları da olduğunu gözler önüne sermektedir. Mobil ve yaygın tekno-

lojiler, bireyin avcunun içine girerken aslında onu gözetleyene karşı kullanma gücünü de bireye vermektedir. Daha önce hiç olmadığı kadar ‘oyunu kurallarına göre oynama’ fırsatı doğmuştur. Byung-Chul Han’a göre “şeffaflık toplumu her şeyi pürüzsüzleştirmek ve olumsuzluktan arındırmak ister. Böylece iletişim ve enformasyonun pürüzsüz akıntularına direnç göstermesizin sistemde akarlar. İletişimin hızını yavaşlatan şey dirençtir (2017: 17).” Şeffaflık toplumunda direnç göstermek için Steve Mann refleksiyonizmi önerirken, taktiksel medya tartışmaları gözetim ekseninde değerlendirilebilir bir konu haline gelmiştir, Jason Farman ise yaratıcı yanlış kullanım adlandırması ile medyayı farklı biçimde kullanarak gözetime meydan okumayı tartışmaktadır (Mann, 1998; Farman, 2014).

Bu çalışmada, gözetim teknolojileri çoğunlukla yaygın ve konumsal teknolojiler ekseninde ele alınarak, mekâna ve bedene nüfuz eden gözetim biçimleri üzerinde durulmuştur. Söz konusu gözetim biçimleri hem tahakküm aracı yönüyle eleştirel bir biçimde incelenmiş, hem de kullanıcıya direniş imkânı sunan yönleriyle karşı gözetim unsuru olarak değerlendirilmiştir.

Mekân ve Beden Ekseninde Gözetim

Yaygın Teknolojiler ile Gözetimin Gündelikleşmesi

Mark Weiser (1991), 1970’lerde, ana bilgisayarlar (*mainframe*) ve

kişisel bilgisayarlardan oluşan ilk iki teknolojik dalgayı takip edecek üçüncü dalgayı öngörmüştür. Dağınık biçimde çevrede bulunan ve daimi bir kullanıcı müdahalesi gerektirmeksizin kendi kendine çalışan geleceğin teknolojileri yaygın teknolojilerdir (*ubiquitous computing / pervasive technologies*). Weiser'a (1991) göre "en derin teknolojiler, gözden kaybolanlardır. Gündelik Yaşamın dokusuna ondan ayırt edilemeyecek kadar işlemiştir." Kullanıcılar bu cihazlarla fiziksel çevre ile hâlihazırda kurdukları doğallıkta iletişim kurmaktadır. Yaygın teknolojiler, mobil ve akıllı yapılarıyla nesne, mekân ve bedenle akışkan bir ilişki kurmaktadır (Farman, 2012). Weiser'ın öngördüğü gibi, kullanıcılar gündelik yaşamlarında tek ve büyük bir bilgisayar yerine çevreye ve çevredeki nesnelere gömülü küçük ama yüzlerce bilgisayarla etkileşim içindedir. Weiser'a göre sessizce enformasyonu kaydedip işleyip ileten bu teknolojiler çoğu zaman kullanıcıya varlığını unutturmakta, gündelik yaşamın içindeki yerini sakince almaktadır. Bu sebeple Weiser ve Brown (1995) yaygın teknolojileri, "durgun teknolojiler" (*calm technologies*) olarak da adlandırmaktadır.

Weiser ve arkadaşlarının, 1988 yılında yaygın teknolojiler üzerine çalışmaya başlamalarındaki ilham kaynağı, kullanıcıların bilgisayar başındayken içinde bulunduğu zaman ve mekândan soyutlanarak sanal mecralara dalması olmuştur. Yaygın teknolojiler fikri, kullanıcıyı

gündelik yaşamdan izole etmeksizin teknolojiyi gündelik yaşamın içine gömmek üzerinden gelişmiştir (Weiser, 1994).

"Her an her yerde" olan yaygın teknolojiler gündelik yaşama nüfuz etme gücünü arayüzlerin ortadan kalkmasından almaktadır. "En iyi arayüz olmayandır" (*the best interface is no interface*) akımı, engelleyici olarak nitelenen arayüzlerin ortadan kalkmasını hedeflemekte, teknolojik cihazlar böylece görünmezlik kazanmaktadır. Sürekli doğaya öykünen teknolojik gelişim, arzuladığı doğallığı önce arayüzlerden kurtularak gerçekleştirmektedir. Arabanın bagajının anahtara ihtiyaç duymaksızın sahibinin hareketiyle açılması, şifre girmek yerine yüz tanıma sistemi ya da retina okuyucularının kullanılması buna örnek olarak verilebilir (Krishna, 2016).

Yaygın teknolojilerin arayüzlerin hantallığından kurtulup fiziksel çevrenin, giyilebilir teknolojiler ve biyoteknoloji ile bedenlerin içine gömülebilmesiyle, söz konusu cihazlar kendi konum bilgisine sahip olan cihazlara dönüşmüştür. Dolayısıyla yaygın teknolojiler, konum tabanlı teknolojiler ve giyilebilir teknolojiler birbiriyle ilişkilidir. Gerçeğin bir simülasyonu olan sanal gerçeklik gibi kendine has bir ekosistemi olmayan, doğrudan fiziksel mekânın ve gündelik yaşamın bir parçasına dönüşen tüm bu teknolojiler gözetim pratiklerini dönüştürmüştür. Mekânda dağınık bir biçimde bulunan, arayüzü olmadığı için görünmeyen, kablosuz ağlarla birbiri arasında iletişim kurabilen,

çevreye gömülü sensörlerle anlık veri toplayan yaygın teknolojiler bilişim teknolojilerinin gözetim kabiliyetini oldukça artırmıştır. Bu demek oluyor ki, gözetim teknolojileri ağdaki kullanıcı hareketleri ya da kamera/uydu görüntülerinin çok ötesine ulaşarak yeni tahakküm biçimleri geliştirmiştir.

Yaygın teknolojilerle her yere yayılan cihazlardan kaçmak mümkün değildir. Mekân, beden ve nesnel verileri toplayan, saklayan ve tasnif eden gözetim sistemlerinin parçalarına dönüşmektedir. Gözetimin daha geniş mekânsal alana sızma kabiliyetinin gelişmesiyle, kent gözetimi kentlinin anonimliğine karşı güç kazanmıştır. Kentlinin kendini en anonim hissettiği yerde bile aslında mahremiyeti tehdit altındadır. Artık kentli nereye giderse gitsin tanınmaktadır. Bilgisayar çiplerinin çevresel öğelere gömülmesiyle mekân ağ ile çevrelenmiş etkileşimli bir öğeye dönüşmektedir. Böylece fiziksel mekân ile dijital mekân yakınlaştıkça, gözetimin erişim alanı da genişlemektedir (Andrejevic, 2012). Örneğin kentteki güvenlik kameraları bir mekânı kaydetme özelliğinden daha fazlasını yaygın teknoloji özelliği kazanmasıyla yapmakta, yüz tanıma özelliği ile aldığı görüntüyü doğrudan şahıslarla ilişkilendirip, bu veriyi veritabanına aktararak şahsın diğer tüm verileriyle birleştirmekte ve vatandaş profillerini derinleştirmektedir.

RFID (*radio frequency identification*/radyo frekansı ile tanımlama) kodları aynı türden ve aynı

malzemeden olan çeşitli ürünlerin her birini tekil olarak tanımlamaya yarayan etiketleme teknolojisi olmasının ötesinde, pasaportlarda, kimlik kartlarında da bulunmaktadır. Bununla birlikte akıllı telefonlarla algılanabilen karekod şifreleri olan QR (*quick response*/hızlı yanıt) kodlar kıyafetlerle ya da bilekliklerle giyilebilir teknolojilere dönüştürmektedir. Söz konusu barkod ve etiketleme sistemleri modernitenin üretim ilişkileri düşünüldüğünde olağanüstü kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olmakla birlikte, o ürünlerin satıldıktan sonra da nerede olduğu bilgisine erişim sağlayabilmesiyle dikkat edilmesi gereken bir özellik barındırmaktadır (Bauman ve Lyon, 2013).

Katherine Hayles (2007) yaygın teknolojilerle gerçekleşen gözetime (*ubiquitous surveillance*) ilişkin verdiği röportajda RFID teknolojisini çok önemseydiğini ifade etmektedir. Çünkü 21. yüzyılın teknolojisi Weiser'ın öngörüsünü doğrular nitelikte şekillenmiştir ve bilgisayarlar artık kutuların içinden çıkıp mekânlara, objelere ve bedenlere entegre olmuştur. RFID teknolojisi çipli vatandaş kimlik kartlarında bile kullanılmaktadır ve David Lyon (2012) yeni kimlik kartı kullananları "vesikalı yurttaş" olarak adlandırmaktadır. İnsanların akıllı cihazların arasında kaldığı bu düzen, elbette hem hükümetlerin vatandaşlarını hem de kapitalist piyasanın hedef kitlelerini profillemeye kabiliyetlerini artırmıştır (Hayles, 2007). AVM'ye girildiği zaman o AVM'deki sinema ya da mağazalara ilişkin

bilgilendirme mesajı gelmesi, akıllı telefon ile belirlenen GPS verisi ya da kullanıcının üzerindeki RFID kodların algılanmasından kaynaklanmaktadır.

Rosello'ya göre yaygın teknolojilerin örtük yapısı bireyi "emniyetsiz" (*insecure individual*) bırakmaktadır (akt. Lemos, 2011: 132). Rosello'nun yaklaşımı "güvensizlik kültürü" (*culture of insecurity*) kavramına dayanmaktadır. İnsan kültürüne ait toplumsal, iletişimsel ve politik boyutların dışına çıkarmakta, korku toplumu ya da güvensizlik kültürü kolektif olarak yaratıldığında bu düzenin içerisinde payına düşeni almaktadır. Örneğin, her yerde bulunan kameralar hem güvenlik söyleminin bir parçası, hem de güvensizlik kültürünün yaratıcı ögesidir. Güvenlik kameraları, insanlar üzerinde gözetleniyor olma korkusundan çok, "gözetlendiklerine göre korkulacak bir şey olduğu" duygusunu pekiştirmektedir. Konum tabanlı teknolojilerle her şeyin yerinin belirlenmesine, RFID etiketleriyle dizin oluşturulmasına, öncesinde yaratılan korku ile meşruiyet kazandırılmaktadır. Bu duruma karşı duruş sergilemek bile ancak yine o kameraları kullanmaktan geçmekte, "karşı gözetim" (*sousveillance*) örnekleri böylece aynı kültürel dinamikte gerçekleşmektedir (Lemos, 2011).

Gözetim teknolojilerinin 'şeylerin içinde' olması insanın mekân ile ilişkisini biçimlendirmektedir (Lemos, 2011: 133). İnsan ve mekân arasındaki bilişsel, eylemsel ve duygusal ilişki, toplumsal ölçekte me-

kâna araçsal bir nitelik kazandırmaktadır. Henri Lefebvre'in (2014) mekân ile sosyal ilişkiler arasında diyalektik bir ilişki olduğunu gösteren sosyo-mekânsal yaklaşımında, temel sav kapitalizmin mekânı bir ürün olarak kullanarak gündelik yaşamı sömürgeleştirdiğidir. Gözetimin mekânın içine sızması iktidarın gündelik hayat üzerindeki müdahalesini artırıcı etkiye sahiptir. Yaygın teknolojiler, kent ve gözetim ilişkisini daha fazla açıklığa kavuşturmak için "konumsal medya" çalışmalarına değinmek yerinde olacaktır.

Konumsal Medya, Hibrit Mekân ve Gözetimle Mekânın Araçsallaşması

Konumsal medya (*locative media*) Karlis Kalnins (2003) tarafından, bir yaygın teknoloji ögesi sayılabilecek coğrafi konumlandırma sistemlerini, haritalardan, konum tabanlı sanat projelerinden, konum tabanlı sosyal ağlardan (Foursquare, Swarm) ve konum tabanlı mobil oyunlardan (Ingress, Pokemon Go) ayırt edebilmek için ortaya atılmıştır (Lemos, 2011).

2005-2009 yılları arasındaki Google'ın coğrafi konumlandırma hizmeti ile akıllı telefonların kullanımının yaygınlaştığı yıllardır ve konumsal teknolojiler için tarihini öneme sahiptir. Bu döneme dek haritalama teknolojileri, coğrafi enformasyon sistemleri (*GIS-geographic information system*), askeri amaçlarla önemli bir konumda yer almasına rağmen, 2005 Şubat'ında Google'ın Haritalar uygulamasını

(*Google Maps*) başlatmasıyla ve API (*application programming interface/uygulama programlama arayüzü*) uygulamasıyla, coğrafi enformasyon sistemleri sıradan kullanıcının kullanımına sunulmuştur (Gordon ve de Souza e Silva, 2011). Söz konusu ticari gelişimi takiben dijital konum verisi bir medya olarak gündelik yaşamın içinde yer almaya başlamıştır. Böylece iletişim ortamları fonksiyonel olarak mekâna bağlanmış, dijital enformasyon ile fiziksel mekân iç içe geçmiştir. Kullanıcının elindeki mobil cihaz kenti algılamada bir lens gibi araya girmektedir. Akıllı telefonlar konumsal medya söz konusu olduğunda insan ile fiziksel mekân arasında arayüz işlevi görmeye başlamıştır.

Konumsal medya ile sosyo-mekânsal etkileşimlerin dönüşümü çok yönlü değerlendirmeye açık bir konudur. 20. yüzyılın teknolojileri, görsel ve işitsel kültüre odaklanırken, 21. yüzyılın teknolojilerinin karakteristiği mobil, konumsal ve sosyal niteliklerini taşımaktadır (Wilken, 2012). Dijital enformasyonun fiziksel mekânın üzerine bir katman olarak serildiği konumsal medya deneyiminde, Adriana de Souza e Silva'ya göre (2006), mekân artık "hibrit/melez" bir nitelik kazanmıştır.

Lefebvre'in (2014) mekân trialettiği algılanan mekân (fiziksel mekân pratikleri), tasarlanan mekân (haritalar, planlar gibi fiziksel mekânın temsilleri) ve yaşanan mekândan (mekânın zihinsel temsili) oluşmaktadır. Konumsal medya pratikleri düşünüldüğünde, algılanan

mekân kent iken tasarlanan mekân kentin akıllı telefondaki dijital haritasıdır. Bu durumda kullanıcı fiziksel mekânı konumsal medya aracılığıyla deneyimlemekte, kent imgesi konumsal medyadan etkilenmektedir. Fiziksel mekân ile siber mekânı eşzamanlı deneyimleme imkânı sunan hibrit mekân, insanın mekânla kurduğu ilişkiyi algısal olarak değiştirmektedir. Mekâna bir artırılmış gerçeklik gözlüğüyle bakıyormuşçasına görülen mekânı doğrudan etkilemese de, kenti görme biçimlerini ve mekân imgesini biçimlendirmektedir. Örnek verilecek olursa, konum tabanlı mobil oyun oynayan biri o mekânı oyun anlatısı ve dinamikleri içerisinde algılamak; konum tabanlı sosyal ağ kullanıcısı bir mekânı oraya ilişkin "*check-in*"ler üzerinden algılayacaktır. Mekânla kurulan bu denli doğrudan ilişkinin içine giren konumsal medya, bu ilişkiye entegre olan gözetimin de varlığı anlamına gelmektedir. Yeni bir mekân deneyimi gelişirken, yepyeni bir gözetim biçimi gelişmekte, bu sebeple André Lemos (2011) hibrit mekânı içinde kontrol ve gözetim vurgusu olan "enformasyonel alanlar" (*informational territories*) olarak adlandırmaktadır. Lemos yaptığı tanımlamada fiziksel mekân ile dijital enformasyonun oluşturduğu birleşimin yarattığı mekânın bir kontrol alanı olduğunu vurgulamaktadır. Yazara göre enformasyonel alanlar Foucault'nun "heterotopya"sının dijital versiyonudur (Lemos, 2011, s. 132).

Lemos'a (2008) göre konumsal medya ile mekân kontrol, gözetim ve takip açısından farklı bir anlam kazanmıştır. Navigasyon amaçlı harita, trafik yoğunluğunu gösteren uygulamalar; kişiselleştirilmiş profillerdeki mekân verisi; tüketici ya da çalışanı takip etmek için kullanılan takip uygulamaları; ve sanat projeleri ile oyunlar gibi çeşitleri bulunmaktadır. Konumsal medyanın birçok özelliğinden biri mekân üzerinden yapılandırılan güç ilişkilerinin yeni boyutlar kazanmasıdır (Lemos, 2008).

Konumsal gözetim (*locative surveillance*) üzerine kullanıcı farkındalığını tetikleyen olaylardan biri iPhone'un 2011 yılının Nisan ayında ortaya çıkan coğrafi veriyi kullanıcının izni olmaksızın tutması hadisesiydi (Arthur, 2011). iPhone bu veriyi kişisel bilgisayara bağlandığında senkronizasyon yoluyla aktarmaktadır. Bu gizli takip özelliğini keşfeden araştırmacılardan biri olan Pete Warden, Apple'ın kullanıcının nerede bulunduğunu bilmek istemesinin sebebinin ticari olduğunu vurgulamaktadır. Konum, ticari anlamda kar amaçlı kullanıma oldukça elverişli olması sebebiyle markaların iştahını açan bir veri tipidir. Hal böyle olunca konumsal medya ve yaygın teknolojiler mevzubahis iken mekânı gözetim çerçevesinde yeniden düşünmek gerekmektedir. Uydular ve güvenlik kameralarından farklı olarak, çevresel, giyilebilir, mobil, taşınabilir cihazlardan alınan verilerle sağlanan bu gözetim biçimi, kullanıcının aktif rolünden sebep “ka-

tılımcı gözetim” (*participatory surveillance*) olarak da ifade edilmektedir (Farman, 2014).

Katılımcı gözetim örneği olarak konum tabanlı mobil oyunlar, anonimliği bozup oyundaki yabancıya noktasal konum verisini vermesi açısından risklidir (Farman, 2014). Fakat oyun araştırmaları göstermektedir ki oyun topluluğu algısı yabancılık hissini ortadan kaldırmakta, aynı oyun grubundaki oyuncular birbirlerine güven duymakta ve buldukları yerleri tanımadıkları oyuncularla bile paylaşmaktadır. Hatta oyuncular konumsal gözetimi bu anlamda bir güvenlik olarak bile algılayabilmektedir. Diğer bir örnek olan konum tabanlı sosyal ağlarda ise ‘*check-in*’ yapmak sahiplik ve puan gibi ödüllendirici oyunsal unsurlarla desteklemektedir (Schwartz, 2015). Mekânı çevrimiçi kimliğinin bir parçası olarak algılayan Foursquare kullanıcısı için mekân kimlik sunumun bir parçasına dönüşmekte, kimliğine uygun gördüğü mekânları kesinlikle paylaşma eğilimine girmektedir (Frith ve de Souza e Silva, 2014).

Konum verisi belli yasal düzenlemelere göre kayıt altına alındıktan sonra belli bir süre tutulup silinmesi gerekmektedir. Fakat bu konudaki yasalarda yeterli şeffaflık sağlanamamaktadır. NSA konum verilerini tutmadığını iddia etmiş olsa da Edward Snowden ile açığa çıkan bilgiler operatörlerden alınan konum meta verilerinin saklanıyor olduğunu göstermiştir (Gellman ve Soltani, 2013). Bununla birlikte birçok ülkede gerçekleşen çeşitli so-

kek protestolarında katılımcıları bulmak için konum verileri illegal bir biçimde kullanılmaktadır. Örneğin Ukrayna'daki olaylarda hükümet hücrenel konum verisini kullanarak protestoların gerçekleştiği civara yaklaşan vatandaşlara otomatik mesaj göndermektedir: "Sayın abone-miz, kitlesel olayların bir katılımcısı olarak kaydedildiniz." (Frith, 2015: 116).

Hükümetin vatandaşı konumsal olarak izlemesinin benzeri pazarlama amacıyla tüketicinin izlenmesidir. Konum tabanlı reklamcılık (*Location based advertising*) kavramı konum verisine göre gönderilen reklam mesaj ve bildirimleri içermektedir (von Abrams, 2016). Konum tabanlı reklamcılık iki biçimdedir. Biri zaten markaya ilişkin bilgilendirme almak isteyen tüketiciye, mağazaya yaklaştığında gelen bildirimlerdir. Diğeri ise ilgilenmeyen müşterinin dikkatini çekmek için Swarm gibi ağların özelliklerini kullanmaktır. Çevresindekilere haritadan bakan kullanıcılara yakınındaki bir mağaza o ana özel indirim kuponu vermektedir.

Markaların konum verisini toplaması için tüketicinin yalnızca konum tabanlı uygulamalar kullanıp konumunu paylaşmasına gerek yoktur. Örneğin bir oyun olan Angry Birds'ün gizlilik sözleşmesinde konum verisinin toplam markalarla ya da başka servislerle paylaşılacağı yazmaktadır. Fakat birçok kullanıcı indirdiği uygulamaların gizlilik şartlarını okumamaktadır. Birçok uygulama bu tarz verileri reklam verenlere satarak finansman

sağlamaktadır. Üstelik konum verisi üzerinden hedeflenen reklam, genel reklamlara göre 2 ila 5 kat daha fazla para getirmektedir. Bununla birlikte Android işletim sistemi de her birkaç dakikada bir kullanıcıların konum verisini güncellemektedir. Bunu *wi-fi* ağ yoğunluğunu ve hizmet kalitesini düzenleyebilmek için yaptıklarını ifade etseler de gözetime yönelik verilerin reklam dünyasındaki değeri en büyük etkidir (Frith, 2015: 118).

Sonuç olarak, tasarlanan mekân iktidarın ideolojisiyle şekillenerek algılanan mekânı manipüle etme arayışındadır (Lefebvre, 2014: 205). Söz konusu manipülasyon mekânı bir denetim ve pazarlama aracına dönüştürürken, mekân üzerinden uygulanan yeni bir tahakküm biçimi yaratmaktadır. Konumsal gözetime benzer şekilde, yaygın teknolojilerin giyilebilir teknolojiler ve biyo-teknoloji olarak bedene nüfuz etmesi, gözetim-beden ilişkisini yeniden düşünmeyi gerektirmektedir.

Giyilebilir Teknolojiler ve Hesaplanabilir Bedenler

İnsan-mekân etkileşimini etkileyen teknolojik yönelim bedene de sirayet etmektedir. Mekânın güç ilişkileri çerçevesinde araçsallaşması, beden bu güç ilişkilerindeki konumuyla ilişkilidir. Mekânla kurulan ilişkinin ve mekân algımızın çıkış noktası bedendir. Yaygın ve konum tabanlı teknolojilerle bedene dokunan teknolojik gelişim tüm bu ilişkiler ağında dikkate değerdir. Ing-rid Richardson'ın dediği gibi, "her

insan-teknoloji ilişkisi aynı zamanda beden-araç ilişkisidir. Teknolojiyle her temas yeni bir dünyada var olma, dünyayı anlama, algılama biçimi yaratmaktadır (2010: 432).”

Bedenlerin enforme edilmesi yalnızca veriyi paylaşılabilir kılmaz; bunun yanı sıra ayırma, sınıflandırma ve profillemeyi de kolaylaştırmaktadır (Lyon, 2013). Yaygın ve konum tabanlı teknolojiler, beden ve gözetim kavramları bir arada düşünüldüğünde dikkat çeken uygulamalar, giyilebilir teknolojiler, biyometrik uygulamalar ve kullanıcının kendi sağlık verisini tutmak için kullandığı sağlık uygulamalarıdır. Tüm bu teknolojiler beden üzerinde tahakküm kurulmakla ve gözetime hizmet etmekle ilişkilendirilmesinin yanında, sağlık uygulamaları açısından oldukça dikkate değer gelişmelere sebep olmaktadır. Bazı hastalıklar oldukça nadir görülmektedir ve görülen vakalar da coğrafi alanda dağınık biçimde bulunmakta, münferit vakalar gibi değerlendirilerek hastalığın çaresi bulunamamaktadır. Bu alanda çalışan araştırmacı Don Swanson’a göre böyle hastalıklar için veri madenciliğini kullanmanın hayatı önemi bulunmaktadır (Hayles, 2007: 350).

Kişinin kendine ilişkin veriyi tutması öz gözetim (*self surveillance*) olarak ifade edilmektedir ve kişiye ait kişisel verilerin hesaplanması, kayıt altına alınması ve analiz edilmesini kapsamaktadır. Akıllı telefon ya da saatlerde kullanılan uygulamaların en bilineni pedometreler (adımsayar) gibi sağlık uygula-

malardır. Kullanıcının fiziksel, duygusal vb. verilerini “hesaplanabilir” biçimde kayıt altına alan birçok uygulama bulunmaktadır. *Mindbloom* hisleri ölçmekte; *Stresscheck* endişe farkındalığı yaratmakta; *Moodscope* ruh halini takip etmekte; *Livescan* glukoz seviyesini ölçmekte; *MealSnap* yenilen yiyeceklerin kaydını tutmakta; *DigiFit* kalp atışını saymakta; *My Monthly Cycles* menstürel periyod takibi yapmaktadır. Bunların tamamının amacı bedeni izlemek, bedene ilişkin her şeyi sayısal verilere çevirmek, ölçülebilir biçimde görmektir. Hesaplanabilir beden, ölçülebilir benlik ya da niceliksel benlik (*quantified self*) deyişi bu sayısallaştırılabilirlik özelliğinden gelmektedir (Abend ve Fuchs, 2016: 7).

Kullanıcıların kendi fiziksel verilerini gözetim altında tutmalarının dışında diğer bedensel gözetim şekilleri elbette yine iktidar ve reklam verenlerin teşvikindedir. Beden içerisine RFID yerleştirilmesi, 2005 yılında ABD’de FDA (*Food and Drug Administration*/Gıda ve İlaç Yönetimi) yönetmeliğiyle insanlar üzerinde kısıtlı bir biçimde de olsa uygulanabilirlik kazanmıştır. RFID olarak yerleştirilen çiplerde kimlik, fizyolojik karakteristikler, sağlık verileri, milliyet bilgileri depolanabilmektedir (Lyon, 2012: 203). Stockholm’de Epicenter adlı şirket 2015 yılından beri çalışanlarına 12 mm’lik bir RFID çip yerleştirmekte, faydasını ise daha rahat çalışma imkânı sunması olarak yansıtmaktadır. Ofis çalışanları böylece kimlik kartı gereken yerlerde ellerini okutabil-

mekte, akıllı telefonlarına bağlanmakta fotokopi çekmeye kadar birçok şeyi bu çipler aracılığıyla yapmaktadır (Brooks, 2017). İşte biyometri tam olarak kimlik yerine beden kullanılmasıdır. Parmak izleri anlık, uzaktan ve otomatik kontrol için veri tabanlarında yüklüdür; yüz tanıma sistemleri kameralara entegre çalışmaktadır; iris ve retina taramaları kullanılmaktadır. Kimlik git gide beden bir parçasıyla ispat edilebilir nitelik kazanmaktadır (Lyon, 2012: 175). Bunların yanında suçluları serbest bırakarak tutuklama imkânı sunan elektronik kelepçe uygulaması da başka bir örnektir (Mattelart, 2012).

Lyon bedeni bir şifre olarak kullanmanın kültürel anlamlarına değinmiştir. “Bedenin bilgi olarak sunulması” süreci beden varlıksal sorunlar doğuracak bir şekilde kullanılmasıdır. Beden enformasyona dönüşüp ağda dolaşıma girdiğinde, beden cismani varlığına gerek kalmamaktadır. Hâlbuki beden, tüm mekânsal tahakkümlere karşı “kendini ayırabilen” iken yeni teknolojilerle bu ayırım aşınmaktadır.

Refleksyonizm ya da Taktiksel Medya Aracılığıyla Gözetim Direniş

İktidar gözetim teknolojilerini daima daha gündelik ve görünmez kılma çabasıdadır. Binaların, nesnelerin ve bedenlerin içine nüfuz edilen gözetim teknolojileri, görünmez hale gelmekte, gündelik yaşamın akışı içerisinde sessizce devinip durmaktadır. Yaygın teknoloji-

lerin ortaya çıkmasıyla, çevresel cihazlardan toplanan veriyle oluşan gözetimin yaygın biçimi, görünmezdir. Teknolojinin bu yeni konumlandırılma biçimi gözetimde, hem veri toplamada ve özel alanın istilasında hem de gözetim karşı direnişte yeni fırsatlar doğurmuştur (Mann vd., 2003: 332). Gözetim toplumunun küresel örgütlenmesinin yerini gözetim ile karşı gözetimin bir arada bulunduğu daha esnek ve akışkan yeni bir toplumsal örgütlenme almıştır (Ganascia, 2016).

Yeni gözetim teknolojileri, hiyerarşik olarak gözetlenenlere otoriteyi gözetleme imkânı sunmakta ya da mevcut gözetim dünyasının bir parçasına dönüşerek içinde kendisinin de olduğu bir şeyleri kayıt altına alma fırsatı sunmaktadır. Bu olanak Mann’ın kavramıyla “*sousveillance*” olarak adlandırılmaktadır. Sözcük, Fransızca’da “aşağı” (*sous*) ve “izleme” (*veiller*) sözcüklerinin birleşmesiyle bir araya gelmektedir (Mann, 1998). İngilizce’de “inverse surveillance”, “counter surveillance” ya da “*participatory surveillance*” şeklinde açıklanmakla birlikte, dilimizde çoğunlukla “karşı gözetim” olarak ifade edilmektedir.

Karşı gözetimle, iktidarın gözetim konusundaki imtiyazını erozyona uğratmak ve gözetim toplumunun güvenlik çerçevesi içindeki geleneksel algısını yeniden düşünmeye yol açmak hedeflenmektedir (Mann, 1998). Sıradanın iktidarı gözetim altında tutması olarak ifade edilebilecek olan sözcük, iktidarın bireyi gözetlemesini değil, bire-

yin gözetimi kendini de içene katarak bürokratik kurumlara yöneltmesini ifade etmektedir. Mann'a göre bu refleksyonizmin (*reflectio-nism*) bir biçimini oluşturmaktadır. Gözetim ekseninde refleksyonizm, gözetim teknolojilerini kullanan bürokratik kurumlara aynı teknolojilerle ayna tutmak, yüzleştirmektir. Böylece Büyük Birader'e Mann'ın ifadesiyle “gördüklerini beğenip beğenmedikleri” sorulmaktadır (Mann, 1998). Refleksyonizmin gözetleyen iktidara karşı kullanılması karşı gözetimi oluşturmaktadır. Karşı gözetim insanların iktidarın kendilerini gözetlemelerine ilişkin veriye ulaşma/veriyi toplama yeteneklerini artırma ve gözetimi nötralize etme hedefini odağa almaktadır (Mann vd., 2003).

Refleksyonizm, toplumsal kontrol uygulayanların araçlarını kendine mal ederek, bu araçları kafa karıştırıcı bir biçimde yeniden konumlandırmaktır. Mann'ın bu yaklaşımı esasen “*detournement*” olarak adlandırılan, Durumcular'ın önceden var olan estetik unsurları saptırarak yeni anlam üretmelerine benzemektedir (Coverly, 2011: 79). Bununla ilişkili olarak söz konusu aktivist eylemlerin medya odağa alınarak yapılmasının ortaya çıktığı bir kavram olan “taktiksel medya” (*tactical media*) da Mann'ın yaklaşımıyla paralellik göstermektedir.

Taktiksel medya, “güncel ve politik meseleleri eleştirmek, onlara müdahale etmek ve bozuma uğratmak için “medyanın taktiksel olarak nasıl kullanılabileceği” sorusundan

türemiştir” (Morva, 2016: 86). Yeni medya teknolojileriyle daha fazla olanaklı hale gelen “kendin yap” (*do it yourself*) medyası, anaakım medyaya karşı kullanılmaktadır (Garcia ve Lovink, 1997). “Taktiksel medya belirli bir medya pratiğinden çok bir aracın kullanımının bir tavır ile birleşmesiyle ortaya çıkan şeydir. Bu şey sadece bir medya içeriği olarak tanımlanamaz; belirli bir biçime, bir formata sahip değildir. Çok çeşitli medya teknolojilerinin, ana akım kültürün ötekileştirdiklerinin biçim ve içerik üretmesine olanak sağladığında ortaya çıkan bir eleştiridir” (Morva, 2016: 86). Taktiksel medya pratikleri genelde sanat ve aktivizm barındıran projelerdir.

Rita Raley'in taktiksel medya kavramı 1990'ların ortalarında Michel de Certeau'nun direnişin bir biçimi olarak ifade ettiği taktiklerden hareketle ortaya konmuştur (Raley, 2009). de Certeau gündelik yaşamın her alanında yer alan güç ilişkileri arasındaki direniş pratiklerini, yani taktikleri olumlamaktadır. Oya Morva'ya göre de “önemli olan düzenin uyguladığı şiddetin nasıl bir disiplin teknolojisine dönüştüğü değil, gözetimin filesine giren bireylerin ya da grupların taktiklere dayalı dümeni, hileci ve dağınk yaratıcılıklarının kaçamak gizli biçimlerinin toprağın altından çıkmasıdır” (Morva, 2016: 89). Buradaki direniş, iktidara topyekün bir başkaldırı değil, iktidarın dilini eğip bükerek konuşmayı içermektedir.

İktidara başkaldırı ve gözetimi engelleme amaçlı karşı gözetim ey-

lemleri, kullanıcıların gözetimden kaçma konusunda son derece hünerli olduğunu düşünen Gary T. Marx tarafından sınıflandırılarak açıklanmıştır. Marx (2002), kişisel alanın korunması için itaatsizlik ve mücadele önermektedir. Fakat Bauman ve Lyon (2013) tarafından da belirtildiği gibi gözetimi sadece toplumsal denetim, tahakküm ve mahremiyet ihlali çerçevesinde değerlendirmek geride kalmış bir yaklaşımdır. Günümüzün tartışma konusu, mevcut gözetim çalışmaları birikiminin üzerine, mevcut durumda oyunu kuralına göre oynamak isteyen kullanıcının ne yapacağıdır. Yaygın, konumsal ve giyilebilir teknolojilerle çepeçevre gözetimle sarılan bireyin bu koşullarda nasıl yaşayacağı tartışılmalıdır.

Dolayısıyla günümüzde gözetim karşı koymak Marx'ın yöntemleriyle pek mümkün görünmemektedir. Mann'ın (1998) önerdiği refleksyonizm ise Marx'ın önerdiği yöntemlerden farklılık göstermektedir. Gözetleyen ile gözetlenen arasında eşitlik kurma, başka deyişle iktidarın kendi yöntemlerini onlara karşı kullanarak "gözetlenenin de gözetleyeni gözetlemesine imkân sunma" amacı gütmektedir. Mann'ın varsayımına göre, karşı gözetim gözetim nesnelere egemenliğine karşı bir duruştur. Başka bir deyişle, gözetim teknolojilerinin taktiksel kullanımı, iktidarın araçlarını bozuma uğratarak kullanmaktır. Farman (2014) medyayı farklı biçimde kullanarak gözetime meydan okumayı "yaratıcı yanlış kullanım" (*creative misuse*) olarak adlandır-

mıştır. Çünkü tüm medyayı ve gözetim teknolojilerini ele geçirerek denetlemek kullanıcının elinde olmadığı için, eldeki olanaklar dâhilinde elimizdeki teknolojiyi kullanmak daha kolay olacaktır. Bu demek oluyor ki gözetlenen teknolojileri direniş aracı olarak kullanmak topyekün reddetmekten daha verimli sonuç verecektir (Farman, 2014).

Sokaktaki vatandaş akıllı telefonlarıyla gündelik yaşamın sensörlerine dönüşmekte, şiddet olaylarını kayıt altına alarak bu biçimde gözetim gücünü ellerinde bulundurmaktadır. Sosyo-mekânsal düzlemde oluşturulan kayıtlar, sosyal medyada dolaşıma girmekte, yeniden üretilmektedir. Böylece kolektif hafızanın bir ürününe dönüşmekte, kamusal anlam kazanmaktadır. Gözetim yapısı itibariyle asimetric bir güç ilişkisidir. Bu denge-sizliğe karşı gerçekleştiren karşı gözetim hareketlerinden biri video gözetimidir (*video surveillance*). Kullanıcıların mobil cihazlarıyla kayıt altına aldıkları görüntüleri paylaşmaları, (güvenlik güçlerinin şiddeti gibi) karşı gözetimin bir örneğidir. 1991 yılında aşırı hız yaptığı gerekçesiyle durdurulan Rodney King'e uygulanan polis şiddeti, çevredeki bir kullanıcı kamerasıyla kayıt altına alınıp dolaşıma girmesiyle dikkat çekmiş, 1992'de dava sonucunda polislerin beraat ettirilmesiyle binlerce kişi sokaklara dökülmüştür. Los Angeles isyanı olarak bilinen olay, 25 yıl öncesinin video gözetimi ya da vatandaş gazeteciliğidir. Polis şiddetini vatandaş gö-

zülle dolaşıma sokan teknoloji, Rodney King'in açılan ikinci davada 3,8 milyon dolar tazminat kazanmasına sebep olmuştur. Geçen çeyrek yüzyılda yaşanan sayısız video gözetim hikâyesinden de anlaşılacağı gibi video gözetimi, kullanıcıları akıllı telefonların kameralarıyla çevreye şahitlik eden, voyeristik hale gelmekte, gözetim gücünü kullanıcıların eline vermektedir (Lemos, 2011: 135). Bu yöntem iktidara yönelik bir karşı gözetim olarak değerlendirilebilmektedir. Bunun dışında Wikileaks, Snowden olayları gibi bilgi sızdırma skandalları karşı gözetime örnek olarak verilebilir. Son olarak hacktivism de (Anonymous, RedHack) gözetime ve iktidara karşı bir direniş biçimi olarak eylemler gerçekleştirmektedir. Bu üç karşı gözetim yöntemiyle ilgili çokça yayın bulunmaktadır. Fakat bu çalışmanın odağı, mekânsal ve bedensel gözetime yine aynı öğelerle sıradan insanın karşı duruş biçimleri üzerine düşündürmektedir.

Mann, Nolan ve Wellman'ın (2003) yaptığı çalışmada karşı gözetimi hem kuramsal açıdan açıklamış hem de beş adımlı bir uygulamayla giyilebilir karşı gözetim pratiklerinin önemini göstermeye çalışmıştır. Gözetim toplumunun asimetric yapısını olabildiğince dengeleme gerekliliğini ispatlamayı hedeflemiştir. Bu çalışmadaki iki ana eksen, gözetimin bilincinde olmadan gözetlenme ve görünür/açık bir gözetim uygulanmasıdır. Mann ve arkadaşlarının yaptığı bu çalışma, gündelik yaşamda sıradan vatandaşın gözetim araçlarını kullanması-

nın çevreden aldığı tepkileri ortaya koymaktır.

Araştırmada öncelikle kamera ve projektör giyilebilir biçime getirilmiştir. Giyilebilir cihazı giymiş olan kişi kentin sokaklarında kalabalık akşam saatlerinde dolaşmaktadır. Çevreden aldığı görüntüyü projektörü aracılığıyla yere yansıtılmaktadır. Çevredekiler kendilerine ait anlık görüntüyü görebilmektedir. Amaç sıradan insanın tasarlanan bu performansa yönelik tepkisini ölçmektir. Görüntü yansıtılıyor olması çevredeki davranışları ve cihaza yönelik algıyı etkilemektedir. Örneğin, yansıtılan görüntü URL içeren bir metin ise çevredeki insanlar onu bir kurum ile ilişkilendirmektedir ve cihazı taşıyan kişiye ne sattığını sormaktadır. İnsanlar bu durumu bir kurum ile ilişkilendirdiklerinde, kabul ve toleransları oldukça yüksektir. İnsanların algısı canlı görüntüyü alıp yansıtan yeni bir pazarlama biçimi olarak algılanma yönündedir. Reklam stratejilerinin kuşatıcılığına yönelik bağışıklık yüksektir (Mann vd., 2003).

Bir başka performansta ise baş üstü kamera içeren iki kamera ve yüksek çözünürlüklü projektör kullanılmıştır. Amaç çekim yapıldığını açıkça göstermek, buna dikkat çekmektir. Fotoğraf çekildiğinde çıkan ses ve patlayan flaşlar özellikle dikkat çekici düzeyde ayarlanmıştır. Sesi duyup bakanlar yere yansıtılan görüntüde kendilerini görmektedir. AVM'de ya da bazı dükkânlarda gerçekleştirilen süreçte güvenlik görevlileri kurumsal ilkelere aykırı olduğu gerekçesiyle itiraz etmiştir.

Görsel 1: Giyilebilir kamera örnekleri. Mann 1998, Microsoft 2004, Memoto 2013 Kaynak: www.WearCam.org

İtirazlara kameranın giyen kişinin kontrolünde olduğu söylendiğinde çekimi durdurmak için daha ısrarcı davranmışlardır. Giyen kişi kameranın kontrolünde olmayıp uzaktan kontrol edildiğini söylediğinde çevredekiler daha kolay sakinleşmiştir. Dışsal bir otorite tarafından gözetlenme fikri insanların kabul ettiği ve hoşgörü gösterdiği bir şeydir. Kamera taşıyıcısı dış bir otorite sebebiyle verilen bu görevi yaptığının ikna edince, çevredekilerin itirazı azalmaktadır. Bu durum Milgram'ın "otoriteye itaat" kavramını akla getirmektedir.

Mann'ın (2003) çalışmasında vurgulanmak istenen, gözetimi insanların hangi koşullarda kabul ya da reddettikleridir. Otoritenin dışsallaştığı ve kurumsal kaynaklı olduğunu düşündükleri durumda kabul etme eğilimdekiler, tamamen bireysel bir arzu ile alınan kayıtlara kaygılı yaklaşmaktadır. Çünkü otorite "rızaı imal etmede" daha güçlüdür. Tıpkı 11 Eylül'deki gibi güvenliğinin tehdit altında olduğuna

inanarak vatandaş, hükümetin tüm güvenlik önlemlerini gerekli gördüğünden tüm gözetim teknolojilerine rıza göstermiştir. Mahremiyet eğer güvenlik tehdidi varsa gözden çıkarılabilir hale gelmektedir. Mahremiyetin en önemli özellikleri olan görünmezlik ve özgürlük, yaygın teknolojiler gibi bizatihi kendisi görünmez olan teknolojilerle aşınmaktadır.

Görünmezlik ve konumsal veri ile güç toplayan gözetim teknolojilerinden biri de İHA'lardır (İnsansız Hava Araçları). Bir yusufçuk boyutuna indirilebilen İHA'lar için Greg Parker "ortalık yerde saklanmak" ifadesini kullanmıştır. Saldırı amaçlı kullanılan Predator'ler gibi İHA'lar küçük boyutları ve sahip oldukları gelişmiş navigasyon teknolojisiyle savaş teknolojisinde çığır açmaktadır (Bauman ve Lyon, 2013). Savaşı görünmez kılarken mekânsal ve bedensel gözetime karşı tepki olarak sanatçıların yarattığı etkileyici projeler bulunmaktadır. Sanatçı Paula Levine konumsal med-

Görsel 2: Paula Levine'in Bağdat-Los Angeles Projesi
Kaynak: www.paulalevine.net

yayı kullanarak bir hazine avı projesi oluşturmuştur. Bu projede ABD askeri GPS verilerinden hareketle Bağdat'ta ölen askerlerin öldükleri lokasyonları harita üzerinde işaretlemiş ve Bağdat'ın ölüm haritasını çıkarmıştır. Kendi evinin olduğu San Francisco haritası ile bu haritayı üst üste getirerek ölümleri ve bombaları durdurmaya dikkat çeken bir hazine avı oyunu yaratmıştır. Üst üste getirilen haritalarda, Bağdat haritasındaki ölüm noktalarının, San Francisco haritasında tekabül ettiği lokasyonlara hazineleri koyarak, her hazine konumunda ölen askerlerin isim listelerini koymuştur. İHA'larla süregiden savaş çağında, nokta atışı bombalanan mekâna ve bedene, konum tabanlı mobil oyun ile dikkat çekilmek istenmiş, konumsal medya bir tavır ve

karşı duruş amaçlı kullanılmıştır (Levine, 2004).

Taktiksel medya ekseninde konumsal medya aracılığıyla yapılan karşı gözetim uygulamaları "taktiksel haritalama" ile ilişkilidir. Taktiksel haritalama, taktiksel medyanın sanatsal ve aktivist gücünü haritalama uygulamaları üzerinden şekillenmesidir. Levine'in çalışması buna örnek teşkil ettiği gibi, bir diğer uygulama IAA (*Institute for Applied Autonomy*) tarafından 2007 yılında gerçekleştirilen, Manhattan kentinde gözetimden kaçmak için kentlinin takip edilebileceği rotaları gösteren *En Az Gözetimli Rotalar*'dır (*Routes of Least Surveillance*) (Morris ve Joyce, 2015).

Konumsal medya ile ilgili bir başka eleştiri konusu kullanıcıların sosyal medya paylaşımlarında ge-

benlik hareketi”dir (*quantified self movement/lifelogging*). Hesaplanabilir benlik hareketi, 2007 yılında Wolf ve Kelly tarafından kurulmuştur. Wolf ve Kelly, gittikçe artan kişisel takip sistemleri, yazılım ve donanımlarla bu kadar kişisel ve bedensel verinin ne olacağı sorusuna yanıt aramaktadır. Söz konusu hareketle bunca veriyi bir ayna olarak kullanmak üzerine düşünmeye yol açmışlardır. Hızlıca binlerce katılımcıya ulaşan hareket, doğru takip araçlarını bulmaya çalışırken, “veri hackleme geceleri” gerçekleştirmektedir.

Dawn Nafus ve Jamie Sherman, hesaplanabilir benlik hareketini bir “yumuşak direniş” (*soft resistance*) aracı olarak değerlendirmektedir. Tüm kurumların yaptığı bedensel gözetime karşı, kendi verisini kendisi tutan bireylerin büyük veriye bir alternatif oluşturarak bir çeşit direniş içerisinde bulunduğunu ifade ederler. Veri yığınlarına karşı teknik bir direniş olarak değerlendirilen hesaplanabilir beden hareketi, teknoloji endüstrisi ve biyopolitika tarafından belirlenen sınırlamaların dışına çıkma imkânı vermektedir. Hesaplanabilir şahıs hareketiyle toplanan veriler, kurumsal veri toplayıcıları dikkatini çekecek boyutlara ulaşmaktadır (Nafus ve Sherman, 2014).

Nafur ve Sherman’ın (2014) hikâyesini aktardıkları Angela, bir ruh hali ölçen uygulamayı (*mood score app*) deneyimledikten sonra, mutlu olduğunu sandığı işinde aslında mutlu olmadığını fark ederek işten ayrılmıştır. Angela ve benzer

örneklerin kendilerine ilişkin verileri takip ederek kendilerine ilişkin gerçek veriye ulaşmalarını, gözetim teknolojilerinin veri yığınlarının tekeline bir alternatif oluşturduğu iddia edilmektedir. Büyük veri şirketleri tüm hesaplanabilir benlik hareketinin verilerinin dışında kalanlarla şahısları tanımlamaktadır ve bu hareket hükümetlerin elleindeki verilerle tanımlanmaya karşı yumuşak direniş olarak görülmektedir.

Sonuç

Bilişim teknolojilerinin gelişim serüveninde gündelik yaşamın doğallığına ve insan bedenine uyum sağlama arzusu daima var olmuştur. Bu sebeple mobil teknolojiler insanın bilişim teknolojileriyle ilişkisinde yeni bir sayfa açmış, küçülen cihazlarla ve kablolardan kurtulan ağlarla, teknoloji bireyin her an yanında taşınabilir hale gelmiş, böylece gündelik yaşamda daha fazla yer tutar olmuştur. Teknolojinin gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçasına dönüşmesinin yolu, arayüzlerden kurtulmaya dayanmaktadır. Cihazla insan arasındaki iletişimi iki canlı arasındaki iletişime benzer biçimde jest-mimik ve konuşmayla sağlanabilir düzeye getiren teknolojiler yaygın teknolojilerdir. Yaygın teknolojiler, taşınabilirliğin ötesinde, mekânın ve bedeninin bir parçasına dönüşmüştür. Weiser teknolojik evrimi tam da bu mantık üzerinden sınıflandırmakta, yaygın teknolojilerin gündelik yaşamın derinlerine sızışını ve herhangi bir mü-

dahale ya da arayüz gerektirmeksizin kendi kendine çalışmasını vurgulamaktadır.

Yaygın teknolojilerin bedene, kente, nesnelere nüfuz etme yetisi gözetimin etkisini ve fiziksel yayılımını artırmıştır. Konumsal medya ile mekân ile dijital enformasyon arasındaki ayrım ortadan kalkmaya başlamış, mobil cihazlar görme biçimini değiştiren bir lens işlevi görürken, dijital enformasyon fiziksel mekânın üzerine serilerek hibrit mekânı oluşturmaktadır. William Gibson'ın öngörüsü doğrulanmaktadır: "Siber mekân insanların gittiği bir yer ise, hibrit mekân insanların bulunduğu yerdir. Bizim torunlarımız sanal ve gerçeği birbirinden ayırmamıza tuhaf gözüyle bakacaklar. Çünkü gelecekte bu imkânsız hale gelecek. Daima çevrimiçi olacağız". Konumsal medyanın fiziksel mekân ile dijital enformasyonu bir araya getirdiğini, Lemos kontrol ve gözetim düzleminde ele alarak enformasyonel alan olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla mekâna ve nesnelere yaygın teknolojilerle işlenen çipler, RFID etikleri, sensörlerle birlikte, konum verisinin ağda dolaşıma girmesi mekânsal gözetimi hiç olmadığı bir yoğunluğa getirmiştir. Daima iktidarın tahakküm aracı olan, Lefebvre'e göre hem içindekini biçimlendirme hem de içindekine göre biçimlenme gücü olan mekân, hiç olmadığı kadar toplumsal denetim hedefli kullanıma açık hale gelmiştir. Mekânın güç ilişkileriyle araçsallaşması beden bu güç ilişkilerindeki konumuyla ilişkilidir. Mekânla kurulan ilişki-

nin ve mekân algımızın çıkış noktası bedendir. Giyilebilir teknolojiler ve biyolojik gözetim ile bedenler hesaplanabilir nesnelere dönüşmektedir.

Huxley'e göre teknolojik gelişim küçük adama zarar verirken büyük adama yardım etmektedir. Teknolojinin daha fazlasını görme ve bilme yeteği, gözetimin de derinleşmesine sebep olurken, elbette iktidarı güçlendirmektedir. Fakat yaygın teknolojiler ve ona bağlı olarak gelişen konumsal medya ve giyilebilir teknolojilerle, yalnızca gözetim derinleşmekle kalmaz, kullanıcının eline de öncesinde olmayan bir güç geçmektedir. Gündelik hayatının önemli bir parçasına dönüşen araçlarla en iyi direniş yöntemlerini icat edebilecek güç kullanıcıdadır. Mann'ın karşı gözetim olgusu, asimetrik gözetim düzenini dengeleme çabasıdır. Refleksyonizm, yaratıcı yanlış kullanım ya da taktiksel medya, bir yanıla tahakküm aracı bir yanıla gündelik yaşamımızın bir parçası olan teknolojilerin kullanım biçimleri değiştirerek ya da anlam bozumuna uğratarak iktidara karşı tavır almanın ve direnişin günümüzdeki yöntemleridir. Topyekûn bir başkaldırı yerine iktidarın kendi aracını eğip bükererek sözünü söyleme zamanıdır.

Levine'in sanat projesi ya da hesaplanabilir benlik hareketi gibi örnekler, iktidarın kurduğu sisteme ve biriktirdiği büyük veriye alternatif yaratma gücünün kullanıcıda da olduğuna dair umut vaat eden çalışmalarlardır. Gözetimle ilgili temel mesele, insan hakları ve temel öz-

gürlükler meselesidir. Çünkü Bauman ve Lyon'a göre gözetimin elde ettiği şey toplumsal sınıflandırmadır. Gözetim çalışmaları ancak yaratıcı baş etme yöntemleri ve ko-

lektif projeler üzerinden aydınlatıcı bir yolda ilerlediğinde, kişisel hakları korumaya ve hak ihlallerine direnmeye destek olabilecektir.

Kaynakça

- Abend, Pablo ve Fuchs, Mathias (2016). "The Quantified Self and Statistical Bodies." *Digital Culture & Society*. 2(1): 5-25.
- Andrejevic, Mark (2012). "Ubiquitous Surveillance." *Routledge Handbook of Surveillance Studies*. Kirstie Ball, Kevin D. Haggerty ve David Lyon (der.) içinde. Oxford:Routledge. 91-99.
- Arthur, Charles (2011). "iPhone Keeps Record of Everywhere You Go." <https://www.theguardian.com/technology/2011/apr/20/iphone-tracking-prompts-privacy-fears>. Erişim tarihi: 29.09.2017.
- Bauman, Zygmunt ve Lyon, David (2013). *Akışkan Gözetim*. Çev., Elçin Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı.
- Brooks, James (2017). "A Swedish start-up has started implanting microchips into its employees." <https://www.cnn.com/2017/04/03/start-up-epicenter-implants-employees-with-microchips.html>. Erişim tarihi: 03.10.2017.
- Coverly, Merlin (2011). *Psikocoğrafya*. Çev., Selen Serezli. İstanbul: Kalkedon.
- de Souza e Silva, Adriana (2006). "From Cyber to Hybrid: Mobile Technologies As Interfaces of Hybrid Spaces." *Space & Culture*. 9(3): 261-278.
- de Souza e Silva, Adriana ve Gordon, Eric (2011). *Net Locality: Why Location Matters in a Networked World*. UK: Wiley-Blackwell.
- Farman, Jason (2014). "Creative Misuse as Resistance: Surveillance, Mobile Technologies, and Locative Games." *Surveillance & Society*. 12(3): 377-388.
- Farman, Jason (2012). *Mobile Interface Theory: Embodied Space and Locative Media*. NewYork: Routledge.
- Frith, Jordan (2015). *Smartphones as Locative Media*. Cambridge: Polity.
- Frith, Jordan ve de Souza e Silva, Adriana (2014). "Re-Narrating the City Through the Presentation of Location." *The Mobile Story*. Jason Farman (der.) içinde. London: Routledge. 34-50.
- Ganascia, Jean-Gabriel (2016). "Genelleştirilmiş Altın-Gözetim Toplumu." Çev., Şeyda Koçak Kurt. *Yeni Medya: Kullanıcının Yükselişi*. Himmət Hülür ve Cem Yaşın (der.) içinde.İstanbul: Ütopya. 184-205.
- Garcia, David ve Lovink, Geert (1997). "The ABC of Tactical Media." <http://www.nettime.org/Lists-Archives/nettime-l-9705/msg00096.html>. Erişim tarihi: 04.10.2017.
- Gellman, Barton ve Soltani, Ashkan (2013). "NSA tracking cellphone locations worldwide, Snowden documents show." https://www.washingtonpost.com/world/national-security/nsa-tracking-cellphone-locations-worldwide-snowden-documents-show/2013/12/04/5492873a-5cf2-11e3-bc56-c6ca94801fac_story.html?utm_term=.60e524693ddd. Erişim tarihi: 29.09.2017.
- Gordon, Eric ve de Souza e Silva, Adriana (2011). *Net Locality: Why Location Matters In a Networked World*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Grove, Jennifer Van (2010). "Are We All Asking to Be Robbed?" http://mashable.com/2010/02/17/pleaserobme/#l_fEeBO_Hqqm. Erişim tarihi: 03.10.2017.

- Han, Byung-Chul (2017). *Şeffaflık Toplumu*. Çev., Haluk Barışcan. İstanbul: Metis.
- Hayles, Katherine (2007). "Ubiquitous Surveillance." *Theory, Culture and Society* 24(7-8): 349-358.
- Krishna, Golden (2016). "The Best Interface is No Interface."
<https://www.youtube.com/watch?v=9Da7lhgaP2Y>. Erişim tarihi: 04.10.2017.
- Lefebvre, Henri (2014). *Mekânın Üretimi*. Çev., Işık Ergüden. İstanbul: Sel.
- Lemos, André (2011). "Locative Media and Surveillance at the Boundaries of Informational Territories." *ICTs for Mobile and Ubiquitous Urban Infrastructures: Surveillance, Locative Media and Global Networks*. Rodrigo Jose Flirmino, Fabio Duarte ve Clovis Ultramarı (der.) içinde. New York: IGI Global. 129-150.
- Lemos, André (2008). "Mobile communication and new sense of places: a critique of spatialization in cyberspace." *Revista Galaxia*. (16): 91-108.
- Levine, Paula (2004). "Shadows From another Place."
http://paulalevine.net/portfolio_page/shadows-from-another-place-san-francisco-baghdad/. Erişim tarihi: 03.10.2017.
- Lyon, David (2013). *Gözetim Çalışmaları*. Çev., Ali Toprak. İstanbul: Kalkedon.
- Lyon, David (2012). *Vesikalı Yurttaş: Gözetim aracı Olarak Kimlik Kartları*. Çev., Barış Baysal. İstanbul: Kalkedon.
- Mann, Steve (1998). "'Reflectionism' and 'Diffusionism': New Tactics for Deconstructing the Video Surveillance Superhighway." *Leonardo*. 31(2): 93-102.
- Mann, Steve (2013). "Veillance and Reciprocal Transparency: Surveillance versus Sousveillance, AR Glass, Lifelogging, and Wearable Computing." *IEEE International Symposium on Technology and Society*. 1-12.
- Mann, Steve, Nolan, Jason, ve Wellman, Barry (2003). "Sousveillance: Inventing and Using Wearable Computing Devices for Data Collection in Surveillance Environments." *Surveillance&Society*. 1(3): 331-355.
- Martin, Aaron K., van Brakel, Rosemunde, ve Bernhard, Daniel J. (2009). "Understanding Resistance to Digital Surveillance Towards a Multi-Disciplinary, Multi-Actor Framework." *Surveillance & Society*. 6(3): 213-232.
- Marx, Garry T. (2002). "What's New About the 'New Surveillance?' Classifying for Change and Continuity." *Surveillance & Society*. 1(1): 9-29.
- Mattelart, Armand (2012). *Gözetimin Küreselleşmesi*. Çev., Onur Gayretli ve Su Elif Karacan. İstanbul: Kalkedon.
- Melgaço, Lucas (2017). "Real time sousveillance: citizens' live broadcasting of conflicts in public space." <https://www.youtube.com/watch?v=QPqnVVjJ90>. Erişim tarihi:05.10.2017.
- Morris, Dee ve Joyce, Stephen (2015). "Tactical Mapping I."
<https://jacket2.org/commentary/tactical-mapping-i>. Erişim tarihi: 28.09.2017.
- Morva, Oya (2016). "Medya Aktivizminin Bir Biçimi Olarak Taktiksel Medya: icmihrak.blogspot.com.tr Üzerine Bir Analiz." *Kültür ve İletişim*. 18(36): 84-104.

- Nafus, Dawn ve Sherman, Jamie (2014). "This One Does Not Go Up To 11: The Quantified Self Movement as an Alternative Big Data Practice." *International Journal of Communication*. 8: 1784-1794.
- Raley, Rita (2009). *Tactical Media*. London: University of Minnesota Press.
- Richardson, Ingrid (2010). "Ludic Mobilities: The Corporealities of Mobile Gaming." *Mobilities*. 5(4): 431-447.
- Schwartz, Raz (2015). "Online Place Attachment: Exploring Technological Ties To Physical Places." *Mobility and Locative Media: Mobile Communication in Hybrid Spaces*. Adriana de Souza e Silva ve Mimi Sheller (der.) içinde. NewYork: Routledge. 85-100.
- Thatcher, Jim (2017). "Locative and Sousveillance Media." *Understanding Spatial Media*. Rob Kitchin, Tracey P. Lauriault ve Matthew W. Wilson (der.) içinde. London: Sage. 56-66.
- von Abrams, Karin (2016). "UK Digital Trends for 2017: Mobile Is the Key." <https://www.emarketer.com/Report/UK-Digital-Trends-2017-Mobile-Key/200193>. Erişim tarihi: 01.10.2017.
- Weiser, Mark (1991). "The Computer for the Twenty-First Century." *Scientific American*. 94-104.
- Weiser, Mark (1994). "The World is not a Desktop." *Interactions*. 1(1): 7-8.
- Weiser, Mark ve Brown, John Seely (1995). "Designing Calm Technology." <http://www.ubi.com/weiser/calmtech/calmtech.htm>. Erişim tarihi: 04.09.2017.
- Wilken, Rowan (2012). "Locative Media: From Specialized Preoccupation to Mainstream Fascination." *Convergence*. 18(3): 243-247.